

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 342.7

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-38-42

Кириченко Ю.В. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Запорізький національний
технічний університет)

ОБОВ'ЯЗОК НЕ ЗАПОДІЮВАТИ ШКОДУ ПРИРОДІ, КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ, ВІДШКОДОВУВАТИ ЗАВДАНІ ЗБИТКИ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО ЙОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ

Розглянуто конституційну практику нормативного регулювання обов'язку кожної людини не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані нею збитки в Україні та державах континентальної Європи. Проаналізовано юридичний зміст конституційного обов'язку, закріпленого у ст. 66 Конституції України та в аналогічних нормах конституцій європейських держав. Обґрунтовано необхідність викладення цієї статті в новій редакції.

Ключові слова: *обов'язки, конституційні обов'язки, обов'язок не заподіювати шкоду природі, обов'язок не заподіювати шкоду культурній спадщині, обов'язок відшкодовувати завдані збитки.*

Постановка проблеми. Одним із важливих і невід'ємних елементів конституційно-правового статусу людини і громадянина є її обов'язки, які вона несе перед суспільством, державою та іншими людьми. У той же час обов'язки покладаються і на державу, але у даному випадку мова йдеться про обов'язки фізичних осіб. Обов'язки є вагомим елементом механізму стабільності в суспільстві, одним із чинників забезпечення та не порушення прав і свобод людини і громадянина.

Більшість демократичних конституцій обмежились встановленням мінімуму конституційних обов'язків. Водночас вітчизняний законодавець не відмовився від цілого ряду обов'язків у різноманітних сферах життя і діяльності особи, суспільства і держави, у тому числі й від обов'язку кожної людини не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані нею збитки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науково-теоретичним підґрунтям для дослідження зазначеної теми стали національне конституційне законодавство та конституційне законодавство держав континентальної Європи, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених багатьох галузей суспільствознавства та юридичних наук.

Слід наголосити, що сьогодні в Україні не проведено серйозних наукових досліджень щодо порівняльно-правового аналізу норм Конституції України з відповідними нормами конституцій держав континентальної Європи, в яких закріплено обов'язок не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані збитки.

Викладене свідчить про актуальність досліджуваної проблематики та потребує подальших наукових досліджень.

Метою статті є порівняльно-правове дослідження та аналіз норми Конституції України та відповідних норм конституцій держав континентальної Європи, в яких закріплено обов'язок кожної людини не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані нею збитки, а також формулювання та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення ст. 66 Конституції України.

© Кириченко Ю.В., 2019

ORCID iD: <http://Orcid.org/0000-0002-1212-1622>

kirichenko_yuriy84@ukr.net

Виклад основного матеріалу. З огляду на необхідність духовного відродження України, надійного збереження та розумного використання її культурних цінностей і навколишнього природного середовища Конституція України у ст. 66 закріпила обов'язок кожної людини не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані нею збитки.

У цій нормі йдеться практично про три конституційні обов'язки кожної людини: 1) обов'язок не заподіювати шкоду природі; 2) обов'язок не заподіювати шкоду культурній спадщині; 3) обов'язок відшкодувати завдані збитки природі та культурній спадщині. Тобто ці обов'язки представлені як активною, так і пасивною складовою. При цьому пасивна складова припускає обов'язок утриматися від дій, які заподіюють шкоду природі та культурній спадщині, а активна складова міститься в обов'язку здійснювати дії щодо попередження шкоди, поновлення навколишнього середовища та відшкодування завданих збитків. Але, як зазначила Н.Г. Шукліна, аналізовану статтю Конституції України викладено в досить схематичній та гранично короткій формі [1, с. 307], а, на наш погляд, ще й у некоректному формулюванні. У словниковій літературі слово «заподіювати» означає завдавати чогось, робити кому-небудь щось неприємне, тяжке, болюче [2, с. 346]. Тобто вітчизняний законодавець, доповнивши слово «заподіювати» часткою «не», отримав формулу, в якій йдеться про те, що «кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині», тим самим апіорі (наперед) визнав кожну людину потенційним правопорушником і зобов'язав її не заподіювати шкоду природі та культурній спадщині.

У той же час в аналогічних нормах конституцій держав континентальної Європи замість словосполучення «не заподіювати шкоду» застосовуються терміни: «берегти» (ст. 54 Конституції Білорусі, ст. 55 Конституції Болгарії, ч. 1 ст. 89 Конституції Сербії, ч. 1 ст. 73 Конституції Словенії), «охорона» (ст. 43 Конституції Латвії, ч. 1 § 20 Основного Закону Фінляндії), «зберігати» (п. 1 ст. 45 Конституції Іспанії, ч. 1 ст. 78 Конституції Чорногорії), «зберігати, захищати, збільшувати» (п. 1 ст. 78 Конституції Португалії), «з повагою ставитися, турбуватися, охороняти» (п. II ст. 40, ст. ст. 77–78 Конституції Азербайджану), «турбуватися, зберігати, дбайливо ставитися» (п. 3 ст. 44, ст. 58 Конституції Росії), «турбуватися про захист і збереження» (п. 2 ст. 34, п. 3 ст. 37 Конституції Грузії), «виявляти особливу турботу» (ч. 3 ст. 69 Конституції Хорватії), «берегти й поліпшувати» (п. 2 ст. 44 Конституції Словаччини), «дбайливо ставитися» (§ 53 Конституції Естонії), «охорона, збереження» (ст. 59 Конституції Молдови) та «турбуватися» (ст. 86 Конституції Польщі).

Крім цього, абсолютна вимога не заподіювати шкоду природі, на думку В. В. Речицького, є в цілому утопічною, оскільки виходить за межі реальних можливостей правового регулювання. Подібні приписи, попри їх благородний імідж, є ознакою правового інфантилізму [3, с. 57]. У зв'язку із зазначеним ми вважаємо, що замість словосполучення «кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду», слід вжити вираз «кожен зобов'язаний дбайливо ставитися».

Порівняльно-правовий аналіз положень норм конституцій європейських держав, в яких закріплено вимогу щодо захисту й зберігання природи, свідчить, що в абсолютній більшості з них вжито термін «навколишнє середовище». Наприклад, у п. 1 ст. 45 Конституції Іспанії підкреслено, що «усі мають право на сприятливе для розвитку людини навколишнє середовище та зобов'язані його зберігати» [4, с. 380], а в п. 2 ст. 44 Конституції Словаччини записано, що «кожен зобов'язаний берегти та поліпшувати навколишнє середовище і культурну спадщину» [5, с. 123]. І тільки в Росії і Хорватії на конституційному рівні вживаються два терміни: «природа» та «навколишнє середовище», а саме: у ст. 58 Конституції Росії закріплено, що «кожен зобов'язаний зберігати природу та навколишнє середовище, дбайливо ставитися до природних багатств» [6, с. 348], а в п. 3 ст. 69 Конституції Хорватії – «громадяни, державні, публічні й господарчі органи та об'єднання зобов'язані в межах своїх повноважень проявляти особливу турботу про захист здоров'я людей, природи та навколишнього середовища» [5, с. 459]. При цьому слід зазначити, що в чинному законодавстві України, насамперед у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., застосовується термін «навколишнє природне середовище», який, як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів, охоплює збереження природних ресурсів (у тому числі як залучені до господарського обігу, так і невикористані в народному господарстві земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність тощо), генетичного фонду жи-

вої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природно-заповідних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Тому з урахуванням європейського та вітчизняного досвіду, а також з метою вдосконалення юридичної термінології ст. 66 Конституції України, ми пропонуємо термін «природа» замінити на термін «навколишнє природне середовище», яке є ширшим за змістом поняттям.

Обов'язок охороняти культурну спадщину, що передбачений ст. 66 Конституції України, перш за все спрямований на збереження матеріальних і духовних цінностей українського народу, його історичних надбань. На доктринальному рівні деякі науковці поняття «культурна спадщина» визначають як надбання матеріальної та духовної культури людства, що успадковується від попередніх поколінь та є засобом піднесення духовності, єднання людей навколо вічних цінностей добра і краси [7, с. 10]; як сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів матеріальної і духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення [8, с. 430–431]; а на законодавчому рівні – як сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини [9].

При цьому варто звернути увагу на те, що Україна, так само як і Грузія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Чорногорія, на конституційному рівні закріпили термін «культурна спадщина». Водночас у ст. 58 Конституції Росії застосовано два терміни – «історична і культурна спадщина»; у п. II ст. 40 Конституції Азербайджану і в ст. 46 Конституції Іспанії відповідно по три терміни – «історична, культурна і духовна спадщина» та «історична, культурна і художня спадщина»; у ст. 54 Конституції Білорусі взагалі встановлено, що «кожен зобов'язаний берегти історико-культурну, духовну спадщину та інші національні цінності» [6, с. 129], а в ч. 1 ст. 89 Конституції Сербії – «кожен зобов'язаний берегти пам'ятки природи і наукову, культурну та історичну спадщину, а також цінності, що мають суспільний інтерес, відповідно до закону» [10]. Крім цього, законодавці Азербайджану, Латвії, Молдови, Росії, Словаччини, Словенії і Чехії додатково зобов'язують кожного берегти та охороняти пам'ятки історії і культури. Наприклад, у ст. 59 Конституції Молдови записано, що «охорона ... пам'яток історії та культури є обов'язком кожного громадянина» [6, с. 306].

На наш погляд, формула щодо обов'язку турбуватися про збереження культурної спадщини потребує вдосконалення за рахунок внесення до неї термінів: «історична» та «духовна» спадщина і тим самим вони будуть сприяти розширенню її змісту. У зв'язку з цим пропонуємо ч. 4 ст. 54 Конституції України перенести до ч. 1 ст. 66 та викласти її в оновленому варіанті, а саме: «... історичної, культурної і духовної спадщини, яка охороняється законом ...».

Вітчизняний законодавець у ст. 66 Конституції України також зафіксував припис щодо встановлення відповідальності за заподіяну шкоду, тобто відшкодовувати завдані збитки, що є властивим і для деяких конституцій європейських держав, зокрема, Іспанії (п. 3 ст. 45, ст. 46), Естонії (§ 53), Польщі (ст. 86), Словаччини (п. 3 ст. 44), Чехії (п. 3 ст. 35). Наприклад, у п. 3 ст. 45 Конституції Іспанії закріплено, що особи, які заподіюють шкоду навколишньому середовищу, «... підлягають відповідно до закону кримінальній чи адміністративній відповідальності і зобов'язані відшкодовувати завдані збитки», а в ст. 46 цієї Конституції зазначено, що «кримінальний закон встановлює покарання за замах на цю (історичну, культурну і художню. – *Прим. авт.*) спадщину» [4, с. 380]. У той же час у § 53 Конституції Естонії встановлено, що «кожен зобов'язаний дбайливо ставитися до життєвого і природного середовища та відшкодовувати завдані ним навколишньому середовищу збитки. Порядок відшкодування збитків встановлюється законом» [6, с. 609].

Необхідно нагадати, що Україна ще в 1988 р. ратифікувала Конвенцію про охорону культурної і природної спадщини, яку схвалила ЮНЕСКО в 1972 р., і тим самим взяла на себе обов'язок охороняти культурну спадщину свого народу, яка є складовою частиною всесвітньої культурної спадщини, на основі загальноновизнаних принципів міжнародного права. І тому, згідно з ч. 5 ст. 54 Конституції України, «державна забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» [11]. Аналогічні норми закріпили на конституційному рівні Латвія, Сербія, Словаччина, Словенія і Чорногорія, але законодавці цих країн розмістили їх у тих статтях своїх конституцій, де йдеться про обов'язок охороняти та зберігати культурну спадщину. Наприклад, у ст. 43 Конституції Латвії встановлено, що «охорона природи, культурного середовища,

ландшафтів, історичних і архітектурних пам'яток і середовища є обов'язком кожної особи, всього суспільства і держави» [6, с. 550], а в ч. 2 ст. 78 Конституції Чорногорії вказано, що «держава захищає природну і культурну спадщину» [12]. Ми вважаємо, що з точки зору логіки та юридичної техніки краще було б аналізований обов'язок держави, який закріплено в частині п'ятій, вилучити зі ст. 54 Конституції України й розмістити її окремою частиною (другою) у ст. 66, оскільки в цій статті є положення про обов'язок кожної людини турбуватися про збереження культурної спадщини.

Висновки. З огляду на викладене, а також з урахуванням результатів порівняльно-правового аналізу положень ст. 66 Конституції України з відповідними нормами конституцій держав континентальної Європи та з метою оптимізації формулювання конституційних обов'язків не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані збитки, пропонуємо зазначену статтю викласти у такій редакції:

«Кожен зобов'язаний дбайливо ставитися до навколишнього природного середовища та історичної, культурної і духовної спадщини, яка охороняється законом, відшкодувати завдані ним збитки.

Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами».

Бібліографічні посилання

1. Шукліна Н. Г. Конституційно-правове регулювання прав і свобод людини і громадянина в Україні (проблеми теорії та практики): монографія. Київ: Центр навч. літ., 2005. 424 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
3. Речицький В. В. Проект Конституції України – 2012. Харків: Права людини, 2012. 168 с.
4. Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: ИНФРА-М-NORMA, 1997. 816 с.
5. Конституции государств Европы: в 3-х т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: Изд-во NORMA, 2001. Т. 3. 792 с.
6. Конституции стран СНГ и Балтии: учеб. пособие / сост. Г.Н. Андреева. Москва: Юристъ, 1999. 640 с.
7. Культурна спадщина людства: збереження та використання: навч. посібник / В. І. Акуленко, І. П. Магазинщикова, М. І. Мозир, О. О. Тарасенко; за ред. І. П. Магазинщикової. Львів, 2002. 234 с.
8. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2001. Т. 3. 792 с.
9. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 р. № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. Київ, 2000. № 39. Ст. 333.
10. Конституція Республіки Сербія від 30 вересня 2006 р. URL: <http://www.parlament.gov.rs/content>.
11. Конституція України: станом на 4 трав. 2017 р.: відповідає офіц. тексту. Київ: Алерта, 2017. 80 с.
12. Конституція Республіки Чорногорія від 19 жовтня 2007 р. URL: <http://www.constitutions.ru/archives>.

Надійшла до редакції 23.04.2019

References

1. Shuklina N.H. (2005) *Konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v Ukraini (problemy teorii ta praktyky)* [Constitutional and legal regulation of human and citizen's rights and freedoms in Ukraine (problems of theory and practice)]: monohrafiya. Kyiv: Tsentr navch. Lit [in Ukr.].
2. Velykyu tlmachnyy slovnyk suchasnoyi ukraiyins'koyi movy (2001) [A large explanatory dictionary of modern Ukrainian] / uklad. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv: Irpin': VTF «Perun» [in Ukr.].
3. Rechyts'kyu V.V. (2012) *Proekt Konstytutsiyi Ukrayiny – 2012* [Draft Constitution of Ukraine – 2012]. Kharkiv: Prava lyudyny [in Ukr.].
4. *Konstytutsyyi hosudarstv Evropeyskoho Soyuzu (1997)* [The Constitution of the States of the European Union] / pod obshch. red. L. A. Okun'kova. Moskva: INFRA-M-NORMA [in Russ.].
5. *Konstytutsyyi hosudarstv Evropy (2001)* [Constitutions of the states of Europe]: v 3-kh t. / pod obshch. red. L. A. Okun'kova. Moskva: Izd-vo NORMA, 3 [in Russ.].
6. *Konstytutsyyi stran SNH y Baltyy (1999)* [Constitutions of the CIS and Baltic countries]: ucheb. posobye / sost. H.N. Andreeva. Moskva: Yuryst [in Russ.].
7. *Kul'turna spadshchyna lyudstva: zberezhennya ta vykorystannya (2002)* [The Cultural Heritage of Humanity: Preservation and Use]: navch. posibnyk / V.I. Akulenko, I.P. Mahazynshchykova, M.I. Mozyr, O.O. Tarasenko; za red. I.P. Mahazynshchykovoyi. L'viv [in Ukr.].
8. *Yurydychna entsyklopediya (2001)* [Legal Encyclopedia]: u 6 t. / redkol.: YU.S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. Kyiv: Ukr. entsykl., 3 [in Ukr.].

9. Pro okhoronu kul'turnoyi spadshchyny (2000) [On the Protection of Cultural Heritage]: Zakon Ukrainy vid 8 chervnya 2000 r. № 1805-III. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 39, 333 [in Ukr.].

10. Konstitutsiya Respubliki Serbiya [The Constitution of the Republic of Serbia] vid 30 veresnya 2006 r. URL: <http://www.parlament.gov.rs/content> [in Ukr.].

11. Konstitutsiya Ukrainy (2017) [Constitution of Ukraine]: stanom na 4 trav. 2017 r.: vidpovidaye ofits. tekstu. Kyiv: Alerta [in Ukr.].

12. Konstitutsiya Respubliki Chornohoriya [The Constitution of the Republic of Montenegro] vid 19 zhovtnya 2007 r. URL: <http://www.constitutions.ru/archives> [in Ukr.].

SUMMARY

Kirichenko Yu.V. The obligation not to harm nature, cultural heritage, compensate for the damage caused: some issues about its constitutional recognition. One of the important and integral elements of the constitutional and legal status of the man and the citizen is his or her duties, which he / she carries before the society, the government and other people. At the same time, the responsibilities are entrusted to the government, but in this case it is a question of the individuals' duties. Responsibilities are a vital element of the mechanism of stability in society, one of the factors of securing and violating the rights and freedoms of man and citizen. Along with rights and freedoms of the man and the citizen, most democratic constitutions have limited themselves to a minimum of constitutional obligations. However the Ukrainian legislator did not abandon a number of obligations in various areas of life and activity of a person, society and the state, including the obligation of each person not to cause damage to nature, cultural heritage, to compensate for the damage caused by him/her. Today in Ukraine there is no serious scientific research on the comparative legal analysis of the rules of the Constitution of Ukraine with the corresponding rules of the constitutions of the states of continental Europe, in which the obligation is established not to cause damage to nature, cultural heritage, to compensate for the damage caused.

In view of the above, the author has examined the constitutional practice of regulating the obligation of each person not to harm nature, cultural heritage, and to compensate for its damage in Ukraine and the countries of continental Europe. The legal content of the constitutional obligation enshrined in Art. 66 of the Constitution of Ukraine and similar norms of the constitutions of European states. The necessity of presenting this article in the new edition has been substantiated, namely:

"Everyone is obliged to take good care of the environment and the historical, cultural and spiritual heritage protected by law and to compensate for the damage they have caused. The state ensures the preservation of historical monuments and other objects of cultural value, takes measures to return to Ukraine people's cultural values beyond its borders ».

Keywords: *obligations, constitutional obligations, obligation not to damage nature, obligation not to damage cultural heritage, obligation to compensate for damage caused.*

УДК 340

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-3-42-47

Кучук А. М. ©

доктор юридичних наук, доцент
(Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка)

ПРАВОВА КУЛЬТУРА: НЕОБХІДНІСТЬ ЗМІНИ ПАРАДИГМИ

Акцентовано увагу на необхідності переосмислення сутності явища, позначуваного терміном «правова культура». Зазначено, що західній правовій традиції не властиве використання понять «правосвідомість» і «правова культура». Зауважено, що у вітчизняній правничій літературі правова культура висвітлюється переважно крізь призму знання законодавства та правосвідомості. Нечіткість змісту правової культури у працях вітчизняних науковців, постійне її пов'язування з правосвідомістю зумовлюють формулювання висновку про «несамостійність» досліджуваного терміна, про його тотожність з правосвідомістю.

Ключові слова: *відчуття справедливості, закон, західна правова традиція, правова культура, правосвідомість.*

© Кучук А. М., 2019

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5918-2035>

kucshuk@ukr.net